

Ключевые слова: самовоспитание, воспитание, В.О.Сухомлинский, самопознание, самоусовершенствование, самоконтроль, воля, моральное самовоспитание, самоуважение.

Summary
S.O.Kutova

Self-Education as the Factor of the Personality Development of the Young Pupils in the V.O.Sukhomlyns'kyi Pedagogical Heritage

The article shows us the possibilities of using the ideas of the V.O.Sukhomlyns'kyi pedagogical heritage in the self-education as one of the important factors in the young pupil's personality formation.

Key words: self-education, education, V.O.Sukhomlyns'kyi, self-knowledge, self-improvement, self-checking, will, moral self-education, self-esteem

Дата надходження статті:

„16” серпня 2011 р.

УДК 37.013:929–051 В.Сухомлинський (477)(045)

Н.В.ЛИСЕНКО,

*доктор педагогічних наук, професор
(м.Івано-Франківськ)*

О.Б.БУДНИК,

*кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник
(м.Івано-Франківськ)*

Педагогічна спадщина Василя Сухомлинського: етнокультурний дискурс

У статті на основі аналізу педагогічних творів видатного педагога В. Сухомлинського відображено народознавчий аспект його діяльності, виокремлено прогресивні ідеї навчання й виховання дітей у сучасній початковій школі.

Ключові слова: педагогічна спадщина В.Сухомлинського, професійна діяльність, етнокультурна освіта, народна педагогіка.

Постановка проблеми в загальному вигляді... Нещодавно ми відзначали 90 років від Дня народження видатного українського педагога Василя Олександровича Сухомлинського, котрий залишається в нашій пам'яті настільки неординарною людиною, що цілком може бути предметом наукового вивчення як особистість, громадянин, громадський діяч, учитель, керівник школи, організатор освіти, публіцист та в багатьох інших аспектах.

Однак науково-педагогічних працівників Василь Олександрович цікавить передовсім як педагог-новатор, невтомний дослідник педагогіки, теоретик і практик. Особливого вивчення заслуговує його багатоаспектна педагогічна спадщина, яка представлена у підготовлених і видрукованих 48 книгах, 600 наукових статтях, близько 2-х тисячах художніх творах для дітей, а також численних лекціях, доповідях, повідомленнях на різнорівневих педагогічних форумах. Популярними з-поміж освітян стали такі твори видатного педагога, як: „Серце віддаю дітям”, „Народження громадянина”, „Духовний світ школяра”, „Шлях до серця дитини”, „Щоб у серці жила Батьківщина”, „Моральні заповіді дитинства і юності”, „Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості”, „Розмова з молодим директором школи”, „Сто порад учителів” та багато інших.

Про величезну популярність В.Сухомлинського свідчить те, що лише в колишньому Радянському Союзі загальний наклад його книг перевершив три мільйони. Десятки мільйонів примірників становив загальний наклад періодичних видань, які друкували твори Василя Олександровича. Не випадково його наукові й публіцистичні праці знають не тільки освітяни України, але й близького й далекого зарубіжжя. Його книги видруковані сьогодні в багатьох країнах світу (Росії, Німеччині, Японії, США, Канаді, Китаї та інших). Творче використання педагогічного доробку В.Сухомлинського в сучасних умовах слугуватиме базою для вирішення низки навчально-виховних завдань розбудови української школи. Використання етновиховного досвіду, народної моралі, звичаїв і традицій, прагнення до добра й краси зробило сьогодні педагогічну скарбницю великого учителя ХХ сторіччя особливо актуальною.

Формулювання цілей статті... Мета статті полягає в тому, щоб на основі вивчення й аналізу педагогічної спадщини видатного українського педагога В. Сухомлинського виокремити прогресивні ідеї виховання дітей у сучасній початковій школі, зокрема народознавчий аспект практичної діяльності дослідника.

Аналіз досліджень і публікацій... Вивчаючи педагогічний доробок В.Сухомлинського, приходимо до висновку про широке використання у його діяльності, по-перше, класичної педагогічної думки, про що свідчить звернення до творів Я. Коменського, Ж.Руссо, Г.Сковороди, К.Ушинського, Т.Шевченка, І.Франка та інших; по-друге, – здобутків української народної педагогіки: "Народ – живе, вічне джерело педагогічної мудрості. Якби у нас не було постійного духовного спілкування з людьми, ми не могли б успішно вчити і виховувати молоде покоління".

Виклад основного матеріалу... В. Сухомлинський через усе своє життя проніс народні джерела, батьківські й дідівські заповіді, що лягли в основу формування його як людини, педагога. З дитинства мати дарувала йому любов до народних пісень, які любила співати на родинних святах чи з подругами; бабуся відкрила світ казки, рідного слова й людської краси; батько надихнув на творчу працю, зокрема привчив секретам народного ремесла – різьблення по дереву; дідусь научив любити й шанобливо ставитися до книги, які зберігав, наче реліквії.

Українська етнопедагогіка надихала дослідника, орієнтувала на виховання в дітей та молоді безмежної любові до Вітчизни, глибокої любові до матері, батька, рідних, поваги до старших, сердечної чуйності до людини праці й готовності допомогти їй, старанності в роботі, трудової майстерності та кмітливості, дбайливого ставлення до природи та інших цінностей. Задля вирішення окреслених завдань Василь Олександрович широко використовував у практичній роботі народну творчість: прислів'я, приказки, етичні повчання, задачі на кмітливість, казки, думи, притчі, легенди та інше. Родинна етнопедагогіка пропагує плекання в вихованців духовно-моральних чеснот, почуття любові до ближнього, поваги й шани до батьків і старших, чесності й взаємодопомоги. Світ прекрасного для дитини, на думку педагога, починається в родині. „Витонченість відчуттів, емоційне сприйняття, вразливість, чуйність, співпереживання, проникнення в духовний світ іншої людини – все це пізнається насамперед у родині”. В.Сухомлинський переконливо навчає вічним цінностям своїх учнів: "Не перекладай своєї праці на батька й матір. Поважай їхню працю і відпочинок справами, вчинками... Не допускай, щоб все краще вони віддавали тобі" [3, с.231]. І далі: "Найсвятіше й найпрекрасніше в житті людини – мати... Бережіть своїх матерів..." [3, с.231-232]. Педагог вдається до вислову українського філософа Г.Сковороди про те, що любити людство легше, ніж зробити добре своїй матері, у чому вбачає величезну мудрість народної педагогіки. На думку В. Сухомлинського, не можна виховувати особистість, якщо в серці не утверджена прив'язаність до близької, рідної людини. „Основна школа виховання сердечності, душевності й чуйності – це сім'я; ставлення до матері, батька, дідуся, бабусі, братів, сестер є випробуванням людяності, [3, с.232]. Твори Василя Сухомлинського багаті на матеріал в аспекті гармонізації сімейного виховання школярів.

Діти молодшого шкільного віку здатні виражати турботу не тільки на рівні емоцій, а й поведінкою. Для них орієнтирами мають бути такі чесноти, як ввічливість, доброзичливість, милосердя, взаємодопомога, щедрість, гостинність, чемність, увага до інших, повага до старших. Майже в кожній дитині є бабуся або дідусь, а це люди старшого віку, які потребують до себе уваги. Тільки батьківський приклад покаже дитині, як потрібно шанувати, співпереживати, милосердно ставитися до своїх батьків. Виховання дітей 6-10 років, тобто учнів початкових класів, В. Сухомлинський називав „школою сердечності”. Акцентуючи на потребі формування в них доброти, любові, милосердя, педагог закликає вчителів і батьків до створення відповідного середовища в школі та вдома, щоб діти виховувались на конкретному гуманістичному змісті вчинків і поведінки оточуючих. Дослідник дає такі мудрі поради [2]: „Ти живеш серед людей. Не забувай, що кожний твій вчинок, кожне твоє бажання позначається на людях, що тебе оточують. Знай, що є межа між тим, що тобі хочеться, і тим що можна. Перевіряй свої вчинки... Роби все так, щоб людям, які тебе оточують, було добре”. У педагогічному доробку В. Сухомлинського належне місце посідає сила духу як національна й загальнолюдська цінність, що в останні роки в українців дещо послабилась. Виховуючи у дітей цю шляхетну якість, він підкреслював, що сила духу як моральна категорія починається з віри в моральні святині рідного народу.

У радянський період нашої історії, коли всіма можливими засобами прагнули витравити із свідомості людей традиційні уявлення про господарювання, відлучити їх від землі-годувальниці й трудових звичаїв українців, стали відчутними безгосподарність, марнотратство, соціальний песимізм, споживацьке ставлення до природи, предметів матеріальної і духовної культури. Це особливо турбувало В. Сухомлинського, котрий відповідально ставився до формування в учнів елементів культури праці, любові до природного довкілля. „Як пробудити у дітей світлі, добрі почуття, як утвердити в їх серцях доброзичливість, дбайливе ставлення до живого й красивого?” [5, с.46]. Бережливе ставлення учнів до оточуючого світу було принципом організації їхнього шкільного життя. У школі, якою майже чверть століття він керував, успішно реалізувався згаданий принцип, бо педагог добре розумів, що марнотратство породжує бездуховність. Адже

„...від бездушності до жорстокості – лише один крок” [6]. Ідеал виховної роботи В. Сухомлинський вбачав у тому, щоб наші діти були справжніми господарями своєї країни.

Педагог виходив з того, що кожна дитина в повсякденному житті користується певними речами – іграшками, одягом, взуттям, книгами, предметами побутового призначення тощо. Народна педагогіка доводить, що предмети, які оточують людину і які вона сприймає, є найпершими її вчителями. В. Сухомлинський зауважує: „Гармонія речей, які оточують дитину, створює загальний естетичний дух обстановки за тієї умови, коли окремі речі не кричать про себе, коли їх ніби не помічаєш” [2, с.386]. Цьому принципу повною мірою відповідав дизайн традиційного українського житла. З особливою увагою народ ставився до естетизації помешкання, прикрашаючи його вишивками, декоративними виробами з дерева, лози, металу, шкіри, глини, скла тощо.

У творчій діяльності педагога були не тільки відроджені, але й практично реалізовані загальнодидактичні принципи (*принципи народності, природовідповідності, гуманізації педагогічного процесу* і под.), на яких акцентували увагу науковці лише в кінці 80-х початку 90-х років минулого століття. Це засвідчує про наявність у В. Сухомлинського вміння дивитись у майбутнє й працювати на нього з великим випередженням. В етнодидактиці педагогові належить *ідея широкого розгортання дитячої творчості*. Наприклад, відома в Павлівській середній школі „Кімната казок”, де учнів залучали до читання, слухання, розповіді, складання, драматизацій, переживань доступних їм творів етнографічного характеру. Педагог небезпідставно зауважував, що „не уявляє навчання в школі не лише без слухання, а й без створення казки”, оскільки завдяки казці дитина пізнає світ не лише розумом, але й серцем... і не тільки пізнає..., а й виражає своє ставлення до добра і зла. [3, с.165]. „Через казкові образи в свідомість дітей входить слово з його найтоншими відтінками; воно стає сферою духовного життя дитини, засобом висловлення думок і почуттів – живою реальністю мислення. Під впливом почуттів, що пробуджуються казковими образами, дитина вчиться мислити словами. Без казки – живої, яскравої, що оволоділа свідомістю і почуттями дитини, – неможливо уявити дитячого мислення і дитячої мови, як певного ступеня людського мислення і мови” [7, с.177].

В теорії виховання видатний педагог із значним випередженням відстоював *принципи педагогічної співпраці школи, батьківської громадськості, інших соціальних інституцій*. Йому ж належить *ідея ґрунтовного вивчення особистості учня та врахування результатів цього вивчення у навчальній і виховній роботі*.

Значення педагогічної спадщини В.Сухомлинського полягає і в тому, що він обґрунтував *ідею інтегрування духовних цінностей школяра та їх вираження поняттями вищого рівня узагальнення* (приміром, поняття „громадянська культура”, яке висвітлено в книзі „Народження громадянина”).

Водночас дослідник прагнув до того, щоб його школярі із задоволенням відвідували школу, виявляли допитливість, творчі здібності, розуміли народний гумор, адже український народ відзначається неабиякою дотепністю, розумом, веселою вдачею та вмінням добродушно глузувати не лише над недоліками інших, а, в першу чергу, над своїми. „В гуморі виражається культура інтелекту, людяність думки”, – справедливо зазначав В. Сухомлинський [1, с.585]. Педагог закликав до використання в навчально-виховному процесі приказок, анекдотів, усмішок, примовлянок. Одна з найприкріших педагогічних помилок, на думку В. Сухомлинського, коли вчитель на дитячий недоречний сміх злиться, – „...Треба присоромити гумором” [1, с.587]. Як засвідчують результати опитування учнів про особу вчителя, переважна їх більшість надали перевагу таким якостям, як весела вдача й почуття гумору. Вдало використані гумористичні елементи, на думку В. Сухомлинського, можуть успішно слугувати засобом налагодження та збереження гуманних взаємовідносин між учасниками педагогічного процесу.

Банальним став вислів Василя Олександровича, записаний у книзі „Серце віддаю дітям”: „Що найголовніше було в моєму житті? Без роздумів відповідаю: любов до дітей”. Учительська професія, вважав В. Сухомлинський, – це глибоке знання й постійне проникнення у складний духовний світ людини. Чудово відкривати в ній щось нове, бачити людину в процесі її становлення. Педагог був глибоко переконаним, що цей корінь закладається у людині ще в дитинстві і юності, в родині і школі. Він передається через турботу за старших – батька, матері, вчителя, – які виховують дитину в дусі любові до ближнього й поваги до них. Саме так формувався педагогічний талант самого В. Сухомлинського, джерелом якого слугувала безмежна любов до дітей.

Більше того, великий український педагог дбав про педагогічний всеобуч громадськості: „...Загальна педагогічна культура всього населення, особливо батьків, є однією з передумов виконання кожним громадянином свого обов’язку перед суспільством, а цей обов’язок полягає перш за все у вихованні молодого покоління. Тому необхідно турбуватись про підвищення

педагогічної культури батьків” [4, с.436]. В іншому творі він продовжує цю думку: „Без турбот про педагогічну культуру батьків неможливо розв’язати жодного завдання, що стосується навчання та виховання. Батьківська педагогіка, тобто елементарне коло знань матері та батька про те, як істота, що народилася від людини, стає людиною – це фундамент, основа всієї педагогічної теорії та практики” [6]. Отож неабиякого значення надавав В. Сухомлинській питанням підвищення педагогічної культури батьківської громадськості, налагодженню співпраці з батьками в аспекті навчання й виховання учнів, зокрема початкової школи.

В. Сухомлинський прожив досить коротке життя, однак воно було надзвичайно плідним в плані професійної самореалізації. Він пішов з нього, не досягнувши повних 52 років, з яких 35 – віддав школі. Педагог захистив кандидатську дисертацію, став член-кореспондентом Академії педагогічних наук СРСР, Заслуженим учителем України, Героєм Соціалістичної Праці, нагороджений багатьма орденами й медалями, включаючи медаль А.Макаренка.

Сьогодні ідеї великого учителя активно втілюють у педагогічну практику Павлиська середня школа ім. В. О. Сухомлинського, Український коледж ім. В. О. Сухомлинського м. Києва, Олександрійське педагогічне училище Кіровоградської області ім. В.О. Сухомлинського, Миколаївський державний педагогічний університет ім. В. О. Сухомлинського; дитячий навчальний заклад ім. В. О. Сухомлинського; Державна науково-педагогічна бібліотека України ім. В. О. Сухомлинського.

З кожним роком зростає кількість наукових досліджень, присвячених вивченню творчості видатного педагога. Не випадково у середині 90-х років минулого століття було запропоновано введення в педагогічну термінологію узагальнюючого поняття ”сухомліністика”, яким користуються й досі.

Висновки... Отже, вивчення й аналіз доробку В. Сухомлинського переконливо засвідчує, що в педагогічній науці та навчально-виховній практиці немає жодної шкільної проблеми, яка більшою чи меншою мірою не знайшла б свого висвітлення в його творчій спадщині. Утім, за даними доктора педагогічних наук, професора, дійсного члена НАПН України О. Сухомлинської, значна доля творчих надбань Василя Олександровича наразі існує в рукописах. Потребують ґрунтовного вивчення й опубліковані праці вченого, адже прискіпливий дослідник знайде в них чимало ідей і практичних рекомендацій, що стосуються актуальних проблем сучасної початкової школи.

Список використаних джерел та літератури:

1. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5-ти т. / В. О. Сухомлинський. – Т. 1. – К. : Рад. школа, 1976. – 654 с.
2. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5-ти т. / В. О. Сухомлинський. – Т. 4. – К. : Радянська школа, 1977. – 638 с.
3. Сухомлинский В. О. Воспитании / В. Сухомлинский. – М. : Политиздат, 1973. – 272 с.
4. Сухомлинский В. А. Родительская педагогика // Избр. пед. соч. : в 3 т. / В. А. Сухомлинский. – Т. 3. – М.: Педагогика, 1981. – С. 367–386.
5. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський. – К., 1972. – 244 с.
6. Сухомлинський В. О. Сто советов учителю / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. шк., 1984. – 254 с.
7. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5-ти т. / В. О. Сухомлинський. – Т. 3. – К. : Рад. школа, 1976. – 670 с.

Анотація

Н.В.Лысенко, Е.Б.Будник

Педагогическое наследие Василия Сухомлинского: этнокультурный дискурс

В статье на основе анализа педагогических трудов выдающегося педагога В. Сухомлинского отражено народоведческий аспект его деятельности, представлены прогрессивные идеи обучения и воспитания детей в современной начальной школе.

Ключевые слова: педагогическое наследие В. Сухомлинского, профессиональная деятельность, этнокультурное образование, народная педагогика.

Summary

N.V.Lysenko, O.B.Budnyk

Vasil V.O.Sukhomlyns'kyi Pedagogical Heritage: an Ethnocultural Discourse

Ethnic aspect of his activity on the basis of the analysis of pedagogical works of V.O.Sukhomlyns'kyi is represented and allocated in the article. The author offers progressive ideas of education at modern elementary school.

Key word: pedagogical works of V.O.Sukhomlyns'kyi, professional activity, ethnocultural education, ethnopedagogics.

Дата надходження статті:

„1” вересня 2011 р.